

Черкесова «Свет Божий».

Отже, пошук та дослідження унікальної колекції М.Д. Хмирова допомагає більш детально усвідомити конкретний історичний період (XIX ст.), висвітлити події життя губернського міста через різноманітний фактологічний матеріал, зібраний видатним істориком, літератором та бібліографом. Цінність бібліотеки М.Д. Хмирова полягає у її ґрунтовному наповненні біобібліографічними матеріалами, які допомагають створити чітке уявлення щодо регіонального культурно-освітнього розвитку того періоду, складовою якого були бібліотечні осередки Катеринославської губернії XIX ст.

Посилання

1. Афанасьев М.Д. М.Д. Хмыров и его коллекция / М.Д. Афанасьев // Отечественные архивы. – 1996. – № 3. – С.30-35.
2. Библиограф: период. изд. / под ред. Н.М. Лисовского. Год VIII, № 1-12. – СПб, 1892.
3. Білокінь С. Раритети української бібліографії у збірках О. Лазаревського та М. Хмирова / С. Білокінь // Київська старовина. – 1998. – № 4. – С. 131-164.
4. Вейсман Е. Подвиг русского библиографа / Е. Вейсман // Альманах библиофила. – М, 1973. – С. 99-108.
5. Вестник всемирной истории: ежемес. журнал истор. литературы и науки. – 1900. – № 7 (июнь).
6. Исторический вестник: историко-литературный журнал. – СПб, 1897. – Т. LXVIII (Год восемнадцатый).
7. Кауфман И.М. Русские биографические и биобиблиографические словари / И.М. Кауфман. – М, 1955.
8. Русская старина: ежемес. историческое издание. – СПб, 1873. – Т. VII.
9. Русский архив. – 1873 (Год 11-й). – Т. 1. – С. СХХVIII-СХХХVII.
10. Русский биографический словарь: в 20-ти т. Т. 16: Ф-Ч. – М, 2001.
11. Хмыров М.Д. Екатеринославская губерния. Т.1-6 / М.Д. Хмыров // ДПБ Росії. Читальна зала періодики.
12. Энциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Эфрона. Т. 37. – СПб, 1903.

Лучка Л.Н. Развитие екатеринославских библиотек во второй половине XIX – в начале XX ст. по материалам М.Д. Хмирова «Екатеринославская губерния»

В статье освещено историческое развитие екатеринославских библиотек на основе анализа уникальной коллекции М.Д. Хмирова «Екатеринославская губерния». Исследованы история и содержание библиографического источника, выявлена структура, этапы создания и направления деятельности библиотечной сети Екатеринославской губернии.

Ключевые слова: М.Д. Хмыров, Екатеринославская губерния, коллекционирование, библиотечная сеть.

Luchka L. M. The development of katerynoslav libraries in the second half of the XIX- beginning of the XX centuries

Historical development of katerynoslav libraries is shown on the base of M.D. Khmyrov unique collection «Yekaterinoslav Province». History and content of the bibliographical source is examined. Structure, stages of creation and work of katerynoslav library net is given.

Key words: M.D. Khmyrov, Katerynoslav province, library net, collection.

17.03.2011 р.

УДК 94(477): 929

*Д.О. Андросова-Байда
Н.О. Барабаш*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ ГАННИ БАРВІНОК ІЗ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЮ ІНТЕЛІГЕНЦІЄЮ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ)

У статті висвітлюється мережа інтелектуальних зв'язків Олександри Білозерської-Куліш (Ганни Барвінок) з представниками західноукраїнського культурно-національного руху кін. XIX – поч. XX ст. Аналізується евристичний потенціал епістолярної спадщини письменниці.

Ключові слова: Олександра Михайлівна Куліш (Ганна Барвінок), епістолярна спадщина, західноукраїнська інтелігенція, інтелектуальні зв'язки.

Олександра Михайлівна Куліш (у дівоцтві – Білозерська) – одна з активних учасниць українського літературного процесу другої половини XIX – початку XX ст., найбільш відома під псевдонімом Ганна Барвінок. Її творчість отримала високу оцінку сучасників, зокрема І. Франко пошановував її як «праматір української літератури». В подальшому цей статус літературознавчою критикою буде відданий іншій письменниці – Марку Вовчку [1], але О. Куліш завжди відстоювала свою першість, вказуючи на той факт, що вона почала писати кількома роками раніше за М. Вовчка. У своїх спогадах письменниця зазначала: «Я була самостійна і своєрідна письменниця. Іще і нечувала, що і жіноцтво пише. А хтось з наших ворогів уже в енциклопедический лексикон заніс брехню, що Ганна Барвінок, глядя на Вовчка, і собі. А я раніше трьома роками од її уже писала» [3, 21].

На становлення світоглядних позицій письменниці, на стиль її літературних дослідів значний вплив мав чоловік – визначний український поет, прозаїк, драматург, перекладач, публіцист, критик, літературознавець, фольклорист, народознавець, мовознавець-орфограф, історик, видавець, педагог Пантелеймон Олександрович Куліш. Величезний вплив П. Куліша на розуми та серця сучасників дозволяє презентувати його як своєрідного провідника та ідеолога національного руху у Наддніпрянській і Західній Україні. І. Франко у роботах з історії культурно-інтелектуального руху позиціонував Пантелеймона Куліша як головного двигуна українофільського руху в Галичині в 60-х і майже до половини 70-х рр. XIX ст.

Подружнє життя Кулішів привертало увагу сучасників. Воно й до сьогодні залишається в центрі дослідницьких зацікавлень, оскільки маятник відносин між «гарячим» Кулішем та Олександрою Михайлівною коливався між станами взаємопорозуміння та повного відчуження. Подружжя декілька разів переживало періоди розриву (особливо важким був період від 1856

р. до 1862 р.), під час яких у О. Куліш ставалися напади нервової хвороби. Показово, що найважчі періоди подружнього життя супроводжувалися всплесками творчої активності Ганни Барвінок. Ще В. Чубинським була виявлена певна закономірність: «Для нас особливо цікаво, що іменно під час переживань... іменно тоді Олександра Михайлівна зробила перші кроки на тому шляху, що дав їй, кінець-кінцем, місце в історії української літератури не тільки як «жінці Кулішевій» а й цілком самостійне, під прибраним ім'ям Ганни Барвінок» [11, 8].

Сама письменниця зазначала у власних спогадах: «Кілька разів хотіла кинути писати, почувачи свою нездібність. А моя дружина втішалася не раз моїми оповіданнями і казала: «Пиши, пиши. Один десяток цеглин несе на Храм Божий, інший п'ять, а хто три, а з сього созидається той Храм» [цит за: 3, 6].

Останнім часом постає Ганни Барвінок та її літературна спадщина, репрезентована переважно творами малих жанрових форм, все частіше привертають увагу вітчизняних гуманітаріїв. Водночас, мало дослідженим до цього часу залишається значний епістолярний масив письменниці. Тим ціннішими постають окремі спроби видання та аналізу листування Ганни Барвінок, здійснені такими науковцями як Л. Зеленська, Ю. Мицик, І. Старовойтенко та інші.

Мапу інтелектуальних зв'язків Ганни Барвінок складають комунікації із представниками наддніпрянської та західноукраїнської інтелігенції. У даній статті міститься спроба окреслення інтелектуальної мережі крізь призму листування із представниками галицького культурно-національного руху. Ця частина епістолярної спадщини письменниці розпорошена по архівосховищах України і зосереджена в особових фондах галицьких діячів. Так, листи Ганни Барвінок до Михайла Грушевського зосереджені в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ)¹, масив листів до інших видатних особистостей Галичини знаходиться у Центральному державному історичному архіві України (м. Львів)². Більшість листів до Олександри Михайлівни зберігається у Чернігівському літературно-меморіальному музеї-заповіднику М. Коцюбинського³.

Показово, що до смерті чоловіка коло листування Олександри Михайлівни було дуже вузьким і обмежувалося перепискою з близькими родичами та найближчими друзями родини. Інтелектуальні зв'язки родини Кулішів із західноукраїнською інтелігенцією реалізовувалися за життя Пантелеймона Олександровича саме через голову родини. Зокрема, в одному з листів письменниці до М. Грушевського О. Куліш зазначає «Ніколи

я не листувалась з посторонніми людьми, тільки писала до близьких родичів і од того одваги не було, розумівши всі свої научні хиби» [4, 21].

Наскрізною темою листування Ганни Барвінок в період удівіння стають питання збереження, систематизації та видання творчої спадщини чоловіка – «дружини», що «працювала так вірно на облозі рідного поля і «положивши руку на рало не оглядалася назад». Можемо стверджувати, що ця діяльність стала сенсом життя письменниці в цей період. За влучним зауваженням В. Подзігун, Ганна Барвінок найменше турбувалася за власну творчу спадщину, вболівачи за те, щоб до читача дійшли твори П. Куліша, щоб були видані його рукописи [5].

Стиль листування письменниці визначається бажанням жінки утримати коло адресатів і адресантів. У листах прослідковуються часті повторення у тексті, характерним є використання однакових метафор у листах до різних респондентів, неодноразово спостерігаємо дублювання інформації з листа у лист. Показово, що й сама Олександра Михайлівна не соромилася артикулювати, що збереження кола спілкування в переписці є для нею важливим завданням у справі відстоювання прав чоловіка, оскільки вона завжди відчуває потребу в людині, яка б «до мене прихилилась і напутила що і як робити».

Утискання авторських прав чоловіка стало навіть причиною конфлікту письменниці із М. Грушевським. Комплекс листів (вони охоплюють 1903-1909 рр) письменниці до відомого українського історика, тодішнього редактора ЛНВ, був виданий зусиллями Ю. Мицика, З. Чепели, І. Шолудько [4].

Ще за життя Пантелеймона Олександровича зав'язалося інтенсивне листування між родиною Кулішів і Михайлом Павликом. Михайло Іванович Павлик відомий як публіцист, письменник, активний громадський діяч Галичини. У фондах Чернігівського літературно-меморіального музею-заповідника М. Коцюбинського зберігається 6 листів М. Павлика до П. Куліша. Після смерті «дружини», «естафету» листування з Михайлом Івановичем підхопила Ганна Барвінок. Саме він надихав Олександрю Михайлівну на збирання матеріалів до біографії Пантелеймона Олександровича, переймався популяризацією на Галичині його творів й, навіть, намагався продовжувати роботу П. Куліша: «Я тепер перекладатиму Дренера, історія конфлікту між релігією і наукою... хотів колись робити і П[антелеймон] О[лександрович], як був у Львові» [цит. за: 2, 150]

В особовому фонді М. Павлика у Центральному державному архіві України (м. Львів) зберігаються листи від Ганни Барвінок, у яких йдеться не лише про літературні та громадські справи, а й про особисті проблеми, пов'язані з матеріальною скрутою, у якій знаходилась родина Павликів. Олександра Михайлівна майже в кожному листі до Михайла

1. Далі по тексту ЦДІАК

2. Далі по тексту ЦДІАЛ

3. Далі по тексту ЧЛМК

Івановича відправляла невеличку суму грошей, на що він їй відповідав: «Мама дуже дякувала Вам за 6 р[ублів]. Але просимо не кривдьте себе, бо і Ви ж небогаті» [цит. за: 2, 151]. Не звертаючи уваги на ці прохання, Ганна Барвінок навіть у листах до інших галицьких адресатів намагалася привернути увагу до скрутної матеріальної ситуації, у якій знаходилося родинне оточення М. Павлика.

Окремої уваги заслуговує переписка письменниці з відомим галицьким політиком та педагогом Юліаном Романчуком. Знайомство між ними відбулося в 1903 р. на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві. У своїх спогадах про Ганну Барвінок («Деякі споминки про Олександрю Кулішеву: (3 єї листів в роках 1907-1910)») Юліан Семенович вказує на те, що переписка між ними зав'язалася в 1907-1908 рр., після того як він надіслав Ганні Барвінок сім томів «Руської письменності», а вона відповіла йому листами, у яких багато згадувала про свого чоловіка. Він наводить деякі фрагменти з цих листів, наприклад: «Ще у нас дуже мало знають Куліша. «Завидки», – як мовляв Мордовець. Свої не пізнали свого пророка, що писав кров'ю з-під свого серця», «... дружина моя щира для себе не жила, усе когось учила, моїх небог п'ять і брата, а молотників постійно і столярів, що у нас робили, кухарчину дочку і сусідні дівчата і хлопці – то все ж і мій клопіт, він ще і в гімназію за деяких платив, хоч на йому і жупан старий. Казав Мордовець: «А хто ж його зна! Може, сей вожд і прийшов, та ми його не пізнали». Може, сей вожд єсть Пант[елеймон] Олекс[андрович] Куліш» [6].

Більшість з листів Ганни Барвінок до Юліана Романчука, що покладені в основу Споминок, зберігаються в його особовому фонді у ЦДІАЛ (ф. 382, спр. 31). Центральною темою листів Ганни Барвінок була ідея видання кулішевих творів: «... не жалкую, що таке діло затіяла, видання творів Куліша. Се моя одрада – що я могла в пам'ять його зробити, що мене без хліба оставлять да не уб'ють, бо радість моя се перевисшая» [8, арк. 11-11 зв.].

Крім представників старшої генерації західноукраїнської інтелігенції, сталий інтерес до постаті Пантелеймона Куліша проявляла і галицька молодь. Так, в липні 1909 р. Кулішівку, Борзну та Кинашівку (куди було перевезено хату-музей Кулішів) відвідали Микола Євшан, Микола Венгжин та Богдан Заклинський, про що в книзі відвідувачів музею 26 липня 1909 р. ними був зроблений запис. Микола Євшан навіть записав п'ять рядків з вірша Куліша, що починаються: «Туди, туди, щодень душею лину» [10]. Свідченням того, що ця трійця молодих галичан взяла участь у панахиді по Пантелеймону Олександровичу 27 липня 1909 р., є фотокартка, сюжет якої був покладений в основу поштової картки (вийшла у світ у 1912 р.) [12, 469-470]. Цей візит започаткував листування між М. Євшаном та Ганною Барвінок.

Слід зауважити, що традиція вшанування пам'яті Пантелеймона Куліша в день св. Пантелеймона 27 липня, ініційована Ганною Барвінок, дозволила їй консолідувати коло поціновувачів творчості її чоловіка. Не дарма в її листах червоною ниткою проходить тема проведення цього щорічного урочистого заходу. В одному з надісланих Ю. Романчукові листів Ганна Барвінок свідчила: «Після панахиди 27 липня на могилі Куліша знайшли на кратах записочку: «Удосвіта вставав Ти, темно ще було надворі. Твої мрії розбудили Україну із віковичного сну і наступу той світлий рік, коли «у кожне віконце засіяє сонце». Твій піт, праця за рідну матір – Україну не пропаде безслідно у серцях народу» [6].

У листі до М. Євшана від 29 вересня 1909 р. містяться враження Ганни Барвінок про емоційну атмосферу цих заходів: «Я як згадаю Ваше (всіх дорогих моїх гостей) перебування в музеї, що гирко стає на душі. Чи так би я Вас приймала, шановила, як би моє сокровище дружини жисніла! Він би вас словом ким привітав, як достатніх людей, що саме на Українську мову послугують з запасом доброго чола, насіння, що й він потрудився 50 літ» [9].

Людмила Зеленська в одній зі своїх статей звертає увагу на певні вади в листах Ганни Барвінок до різних адресатів у період після смерті П. Куліша, а саме: на повторювання у своїх проханнях і судженнях; на скарги з приводу того, що ні її, ні її чоловіка не розуміють і не шанують; на бажання підпорядкувати всіх і все на одне – визнання і видання творів П. Куліша, не дивлячись, якою буде ціна. Це, на думку дослідниці, може стати причиною зниження літературної вартості та інтересу до її листів та, навіть, до особи самої Олександри Михайлівни. Водночас, Людмила Іванівна зауважує, що листи Ганни Барвінок підкуповують своєю щирістю, самовідданістю, повагою, невгасимою з часом, відданою любов'ю до П. Куліша.

Таким чином, можемо констатувати, що період удівіння позначився активізацією комунікацій Ганни Барвінок із сучасниками, в тому числі з представниками галицького культурно-інтелектуального руху. Незважаючи на те, що лейтмотивом переписки завжди виступала її діяльність зі збереження та популяризації творчої спадщини П. Куліша, що позначилося на стилевих та змістовних характеристиках епістолярії, вважаємо, що ця частина творчого доробку Ганни Барвінок є важливим джерелом не тільки до вивчення біографії письменниці, але й до студій з інтелектуальної історії «довгого ХІХ століття».

Посилання

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму / В. Агеєва. – К.: Факт, 2003. – 320 с.
2. Зеленська Л. Матеріали про життя і творчість П. Куліша (за фондами Чернігівських музеїв) / Л. Зеленська // Література

та культура Полісся. Вип. 15. Спадщина П. Куліша в сучасних дослідженнях/ Відп. ред. і упорядник Г. В. Самійленко. – Ніжин, НДПУ, 2001. – С. 136-179.

3. Зеленська Л. Ганна Барвінок (Життєпис на основі епістолярної спадщини) / Л. Зеленська. – Чернігів: Управління у справах преси та інформації, 2001. – 130 с.

4. Мицик Ю.В., Чепела З.Ю., Шолудько І. Листи Ганни Барвінок (Олександри Куліш) до Михайла Грушевського / Ю. Мицик // Сіверянський літопис. – 2006. – № 2. – С. 20-40.

5. Подзигун В. Творчість Ганни Барвінок в українському літературному процесі другої половини XIX ст. Автореф. дис... канд. філол. наук./ В. Подзигун; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 19 с.

6. Романчук Ю. Деякі споминок про Олександру Кулішеву: (3 її листів в роках 1907-1910) / Ю. Романчук // Неділя. – 1911. – Ч. 33. – 27 серпня.

7. Федунь М. Згадки про Ганну Барвінок у галицькій періодиці: [письменниця, дружина П. Куліша] / М. Федунь // Дивослово. – 2008. – № 5. – С. 52-54.

8. ЦДАЛ, ф. 382, оп. 1, спр. 31, арк. 11-11 зв.

9. ЦДАЛ, ф. 745, оп. 1, спр. 12 (лист від 29 вересня 1909 р.).

10. Чернігівський обласний історичний музей ім. В.В. Тарновського (ЧІМ), Ад 1933-31, арк. 4.

11. Чубинський В. Ганна Барвінок: Біографічно-критичний етюд / Ганна Барвінок. Вибрані твори. – К., 1927. – С. 5-18.

12. Яцюк В. Барвінкові етюди: таїна видимого образу / В. Яцюк / Барвінок Ганна. Збірник до 170-річчя до дня народження / заг. ред. проф. В. Шендеровського, упорядкування В. Яцюка. – К.: «Рада», 2001. – С. 464-473.

Андросова-Байда Д.А., Барабаш Н.А. Интеллектуальные связи Ганны Барвинок с западноукраинской интеллигенцией (по материалам эпистолярного наследия)

В статье обозначена сеть интеллектуальных связей Александры Белозерской-Кулиш (Ганны Барвинок) с представителями западноукраинского культурно-национального движения кон. XIX – нач. XX в. Анализируется эвристический потенциал эпистолярного наследия писательницы.

Ключевые слова: Александра Михайловна Кулиш (Ганна Барвинок), эпистолярное наследие, западноукраинская интеллигенция, интеллектуальные связи.

Androsova-Baida D.O. Barabash N.O. Hanna Barvinok's intellectual connections with West-Ukrainian intelligentsia (on the base of epistolary heritage)

In this article, the curcuit of Alexandra Belozerskaia-Kulish's (Hanna Barvinok's) intellectual connections with persons who represent West-Ukrainian cultural movement of the end of XIX - beginning of XX centuries, was considered. Heuristic potential of her epistolary heritage was analyzed.

Key words: Alexandra Belozerskaia-Kulish (Hanna Barvinok), epistolary heritage, West-Ukrainian cultural movement of the end of XIX - beginning of XX centuries, intellectual connections.

02.04.2011 р.

УДК 903.23.738:264 (477)

О.В. Щербань

ГОРЩИК У КУЛЬТУРІ ХАРЧУВАННЯ УКРАЇНЦІВ (КІНЕЦЬ XIX – ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТ.)

У статті вперше в українській керамології й етнології узагальнено та проаналізовано розрізнені відомості щодо найуніверсальнішої і найархаїчнішої глиняної посудини – горщика. Доведено, що цей вид посуду був головним в культурі харчування українців кінця XIX – першої половини XX ст. В науковий обіг уведено досі не опубліковані матеріали етнографічних експедицій автора, зібрані в різних областях України.

Ключові слова: горщик, культура харчування українців, гончарний осередок, Опішня, Бубнівка, Канів, Умань, Рокита, Верба, Хомутець, Шатриця.

Упродовж принаймні останнього століття асортимент, форми, декор, призначення глиняного посуду змінювалися, але донині виготовляється й використовується найархаїчніший і найуніверсальніший його вид – горщик. Метою даної студії є спроба узагальнити та проаналізувати розрізнені відомості щодо українського глиняного горщика, намагаючись розкрити секрет його старожительства. Хронологічні рамки окреслено кінцем XIX – першою половиною XX ст. – часом найбільшого розквіту гончарства, і, відповідно, часом найбільшого поширення глиняних горщиків. Слово «горщики» («горшки») вживалося не тільки для позначення виду посуду, але й як узагальнююча назва глиняного посуду [18, 129], позначення гончарного виробництва («займатися горшками», «ліпити горшки») [17, 209; 18, 45]. Гончарів називали «горшечниками», «горшешниками», «горшколепами» [18, 44], «горшкарями» [11], «горшочниками», «горщачами» [22, 75]. Спільне походження зі словом «горщик» мають і терміни «гончар», «горн» [28, 197; 10, 24]. «Горшечним», «горшечним», «горшковим» горном називали піч для випалювання посуду, кахель, цегли з круглою за формою посудною камерою [18, 114]. В даному дослідженні словом «горщик» автор послуговується в його вузькому значенні через призму дослідження культури харчування: горщик – різновеликий посуд з опуклим тулубом, отвором, дещо меншим за опук, більшим чи майже рівним дещо і невисокими вінцями (переважно вертикальними прямими, рідше – відігнутими назовні), вухом або без нього, основна функція якого – слугувати місткістю для приготування страв у печі [18, 129; 21, 191]. Горщиками в господарстві також послуговувалися для зберігання продуктів і рідин, готових страв і напоїв, подачі їх до столу; нагрівання води, кип'ятіння білизни, купання дітей, відправлення природних потреб, виконання лікувальних дій, а також в обрядово-ритуальній практиці. Горщики вищеописаної форми (узвичасної для XIX –